

VOĽBA RODIČOV MEDZI STAROSTLIVOSŤOU O DETI A MEDZI ZAMESTNANÍM A FAKTORY, KTORÉ NA ŇU VPLÝVAJÚ

CHOICES OF PARENTS BETWEEN CHILDCARE AND PAID WORK AND FACTORS AFFECTING THEM

LAPIŇOVÁ Erika

Abstrakt

V príspevku venujeme pozornosť rozhodovaniu rodičov maloletých detí medzi starostlivosťou o deti a platenou prácou v zamestnaní, ako súčasť problematiky zosúladovania pracovného a rodinného života a problematiky rodovej deľby rol v rodine. V prvej časti prinášame teoretické prístupy ekonómie, sociológie a ďalších vedných disciplín k problematike. V druhej časti prinášame empirické poznatky o preferenciách rodičov na Slovensku a v Čechách v tejto oblasti, a venujeme pozornosť faktorom, ktoré toto rozhodovanie podmieňujú a ovplyvňujú. V závere formulujeme odporúčania s cieľom vytvárať podmienky pre slobodnú voľbu každého rodiča a každej rodiny s maloletými deťmi pre nich optimálnej stratégie zosúladenia sféry pracovného a rodinného života. Správanie rodičov v tejto sfére má závažné a ďalekosiahle dôsledky nielen v individuálnej ale aj v spoločenskej rovine.

Abstract

In this paper we pay attention to the decision-making of parents of young children between childcare and paid work, as part of the problematic of reconciling work and family life and as part of the problematic of gender roles division in the family. In the first section we provide the theoretical approaches of economics, sociology and other disciplines to the issue. In the second section we provide empirical evidence on the preferences of parents in Slovakia and the Czech Republic in this area, and we pay attention to the factors determining and influencing these decisions. In conclusion, we formulate recommendations with an aim to create conditions for a free choice of optimal strategy for reconciling work and family sphere of all parents and every family with children. A behavior of parents in this area has long-term consequences not only at an individual level but also at a macro-societal and macro-economical level.

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ SKÚMANIA PROBLEMATIKY

Na úvod priblížim niekoľko rôznych teoretických prístupov k skúmaniu problematiky. Ide o problematiku, ktorá vyžaduje multidisciplinárny prístup. Okrem ekonomických aspektov vplývajú na rozhodovanie a správanie aj spoločenské, morálne a ďalšie aspekty. Problematiku možno skúmať v rôznych rovinách: rozhodovanie na mikro-sociálnej (na úrovni jednotlivca a na úrovni rodiny, pričom tieto úrovne nemožno automaticky považovať ako identické) má aj makro-ekonomické a makro-sociálne aspekty. Rodina plní podľa Čaplánovej (1999, s. 30) významnú úlohu z hľadiska výroby, rozdeľovania a spotreby statkov a služieb. Zároveň má osobitný význam z hľadiska reprodukčného („produkcie detí“), z hľadiska starostlivosti o deti a ich výchovy. Medzi základné teoretické prístupy k skúmaniu rodiny v ekonómii patria neoklasická, inštitucionálna teória či prístup založený na teórii hier. Líšia sa v spôsobe, ako vysvetľujú správanie a rozhodovanie jednotlivcov, resp. rodiny ako celku, vrátane vzájomných vzťahov vo vnútri rodiny.

Zakladateľom tzv. novej ekonómie rodiny, ktorá je postavená na teórii ľudského kapitálu a na rozhodovaní podmienenom výlučne ekonomickou racionalitou jednotlivca, je G. Becker. Svoj neoklasický prístup k skúmaniu rodiny postavil na jednotlivcovi maximalizujúcim svoju užitočnosť, pričom predpokladá exogénne dané preferencie jednotlivca (Čaplánová, 1999, s. 30, 31). Zástancovia inštitucionálneho a feministického prístupu kritizujú neoklasický prístup k skúmaniu rodiny. Hovoria o altruistickom správaní členov rodiny, ktoré umožňuje nazerať na rodinu ako ekonomickú jednotku, nie ako na súbor jednotlivcov. Tieto prístupy tiež odmietajú vysvetľovanie zmeny v štruktúre rodín či v úrovni fertility výlučne ekonomickými motívmi, poukazujú na konfliktné postoje v rámci rodiny a ich riešenie, na nerovnomerné rozdelenie moci a zdrojov v rámci rodiny (Čaplánová, 1999, s. 30, 31). Inštitucionálna ekonómia nazera na rodinu ako na inštitúciu, ktorá je prostriedkom na zníženie transakčných nákladov, ako implicitný dlhodobý kontrakt, ktorý umožňuje lepšie uskutočňovať rodinné investície a iné rozhodnutia (Čaplánová, 1999, s. 31). Feministické prístupy k skúmaniu rodiny vychádzajú z Marxovej teórie vykorisťovania, podľa ktorej sa vzťah medzi manželmi podobá vzťahu medzi kapitalistom a robotníkom. Oba majú slobodu voľby, jeden z nich má však oveľa menšie možnosti ju realizovať.

Deľbu práce v rodine vysvetľuje ekonomická teória aj pomocou rastúcich výnosov z investícií do špecifického ľudského kapitálu (napr. do nadobudnutia zručností potrebných na starostlivosť o dieťa, potrebných pri varení a pod.). Fungovanie rodiny je potom efektívnejšie ak členovia rodiny získajú každý rozličné zručnosti a následne sa špecializujú na ich vykonávanie. Ako ďalšie vysvetlenia podporujúce tradičnú deľbu práce medzi pohlaviami uvádza ekonomická teória napríklad možnú existenciu komparatívnej výhody žien v starostlivosti o domácnosť a deti v dôsledku prirodzenej deľby práce alebo diskrimináciu žien na trhu práce. Aj mierne prejavy uvedených výhod či znevýhodnení môžu podľa Čaplánovej viesť k výrazným rozdielom v skutočnej deľbe práce medzi mužmi a ženami. Pokiaľ ide teoretické východiská skúmania deľby práce v rodine, Čaplánová (1999, s. 37, 38) upozorňuje na základný rozdiel medzi egoistickým správaním jednotlivcov na trhu a altruistickým správaním v rámci rodiny, pričom altruizmus znižuje motiváciu členov rodiny správať sa ako čierny pasažier. Na margo rodovej deľby práce Možný (pozri Repková, 2007, s. 43) hovorí, že účasť mužov a žien tak vo svete práce ako aj vo svete rodiny nie je deterministicky rodovo predurčená, ale založená na individuálnych ľudských, občianskych a ekonomických právach. Korešponduje s filozofiou komplexnosti vzťahov sveta práce a rodiny. Pokiaľ ide o pracovne exponovanú rodinu, dopad pracovnej angažovanosti na rodinu sa netýka iba ženy, ale oboch rodičov.

Napriek tomu, že historicky dané dôvody rodovej deľby práce v rodine (zmena spôsobu obživy obyvateľstva – od práce na vlastnej pôde a vlastnom hospodárstve ako zdroja obživy k práci pre zamestnávateľa, nárast zamestnanosti žien v povojnovom období, zmeny sídelných štruktúr a s tým súvisiace odlišnosti života rodín v mestách a na vidieku a pod.) pominuli, tradicionalizmus (konzervativizmus) rodovej deľby v prípade deľby práce v domácnosti a starostlivosti pretrváva. Osobitne silný je aj na Slovensku. Mnohé výskumy (napr. angloamerickej proveniencie Thompson – Walker, 1989, Allen – Hawkins, 1999) venované rozdeleniu práce v domácnosti konštatujú, že zamestnanosť žien nemá vplyv na zmeny v deľbe práce v rodine. Podobné výsledky priniesli aj výskumy v Čechách a na Slovensku (Chorvát, 2004, s. 172). Chorvát hovorí o silnom konzervativizme (tradicionalizme) v slovenskej spoločnosti v oblasti genderovej deľby rol, v ktorej prevláda presvedčenie o tom, že výchova detí a starostlivosť o domácnosť sú doménami a povinnosťami ženy. Chorvát hovorí o „genderovej medzere“, keď muži zaostávajú za ženami vo svojej adaptácii na zmenenú ekonomickú realitu. Táto medzera sa prejavuje

v správaní aj v postojoch. Chorvát zároveň upozorňuje, že rodová deľba práce v rodine nemôže byť jednoznačne interpretovaná ako výsledok mocenských vzťahov v rodine. Vysvetľuje ju komplexom postojov a správania sa zo strany žien nazvaným ako „maternal gatekeeping“ (t. j. materské stráženie brány), keď ženy považujú starostlivosť o rodinu a domácnosti za svoju povinnosť, sú hrdé na túto rolu a mužov považujú v tejto sfére za menej kompetentných (Chorvát, 2004, s. 173).

Kritici vyčítajú ekonomickým teóriám vysvetľovanie správanie a rozhodovanie rodiny výlučne pomocou princípov ekonomickej racionality, t. j. prílišnú oklieštenosť (nekomplexnosť) prístupu a nereálnosť predpokladov. Rozhodovanie rodiny má podľa nich aj ďalšie - neekonomické motívy a prebieha v určitom čase a v určitom priestore, nemožno ho skúmať izolovane, ako rozhodnutie jednotlivca, resp. rodiny, bez zohľadnenia spoločenského prostredia a vzťahov s ním.

Britská sociologička Catherine Hakimová svoju teóriu preferencií používa na vysvetľovanie nielen odlišných pracovných stratégií žien a mužov, ale aj na odôvodnenie rodových diferencií v štruktúre zamestnanosti či nerovností na trhu práce. Na rozdiel od prevažujúcich súčasných teórií vysvetľujúcich tieto rozdiely pomocou štrukturálnych prekážok, Hakimová hovorí v prípade rozhodovania medzi uplatnením na trhu práce a starostlivosťou o deti o „ničím nezaťažených individuálnych voľbách jednotlivcov“¹ (Vohlídalová, 2006, s. 75). Rodinu a trh práce pritom Hakimová chápe ako konfliktné (dichotomicky ponímané) sféry zo samej podstaty, ktoré nemožno takmer vôbec harmonizovať. Hakimová rozlišuje z hľadiska preferencií tri typy žien: orientované na prácu, orientované na rodinu a adaptabilné. Prvé reagujú citlivo na politiku zamestnanosti, druhé na rodinnú a sociálnu politiku, posledné na oba typy politik. Rovnako tak možno kategorizovať mužov. V prípade mužov však hovorí o väčšej homogenite preferencií. Hakimová odmieta predstavu, že pokiaľ by neexistovala diskriminácia žien na trhu práce, pracovné správanie mužov a žien by sa približovalo. Naopak očakáva prehlbovanie rozdielov medzi jednotlivými typmi mužov a žien – t. j. medzi mužmi a ženami orientovanými na rodinu, oproti mužom a ženám orientovaným na prácu či oproti adaptabilným mužom a ženám. Hakimovej teóriu kritizujú Cromptonová či Harrisová kvôli nezohľadňovaniu štrukturálnych obmedzení systému a kvôli existencii rodovej nerovnosti v spoločnosti (Vohlídalová, 2006, s. 77). Adaptabilné typy žien menia preferencie v čase, ale Hakimová podľa nich nevysvetľuje, na základe čoho tak robia. Sú to práve štrukturálne a inštitucionálne obmedzenia, ktoré zohrávajú rolu pri rozhodovaní žien. Preferencie žien podľa nich síce spoluvytvárajú voľbu, ale nedeterminujú ju. Napriek názorovej odlišnosti oproti mainstreamovému prúdu, prínos Hakimovej teórie spočíva v dôraze kladenom na rôznorodosť, heterogenitu (nekonformitu, ale adresnosť) prístupu sociálnych politik, keď odporúča pristupovať k jednotlivým skupinám diferencovane, zaoberať sa ich preferenciami a hodnotami a podľa toho rozlišovať jednotlivé skupiny ľudí. Leahy a Doughney (2006, s. 37 – 48) postavili svoju kritiku na absencii kognitívneho procesu formovania preferencií a konkrétne na fenoméne tzv. adaptívnych preferencií. Zároveň venujú pozornosť sociálnej hodnote neplatennej práce v domácnosti, vrátane starostlivosti o deti a ostatných potrebných. Neplatená práca nemôže byť podľa nich

---

¹ Teória preferencií sa týka prosperujúcich západných krajín. Podľa autorky ženám priniesla slobodu voľby séria výrazných spoločenských zmien v druhej polovici 20. storočia: rozšírenie kvalitnej antikoncepcie, zrovnoprávenie postavenia mužov a žien v spoločnosti, rozmach tzv. profesií „bielych golierov“ (odborných a úradníckych profesií nevyžadujúcich fyzickú silu), vytvorenie nových pracovných pozícií pre ľudí, ktorí nechcú venovať práci všetok svoj čas, ale aj nárast dôležitosti prikladanej individuálnemu rozhodovaniu, hodnotám a osobným preferenciám (Vohlídalová, 2006, s. 76).

izolovaná od neplatenej. Hovoria o potrebe sociálnej zmeny v zmysle del'by zodpovednosti v oblasti starostlivosti o deti a o ostatných potrebných medzi jednotlivcov a spoločnosť.

Keď hovoríme prepojení sféry práce a rodiny, najčastejšie sa o nich hovorí ako o konfliktných (dichotomicky ponímaných) sférach, pričom takúto rozporuplnosť paralelného prežívania rieši jednak jednotlivec sám, jednak sú to partneri v rámci rodiny (pričom okrem vlastných názorov a potrieb oboch partnerov vstupujú do rozhodovania aj potreby detí²), a v neposlednom rade sú ovplyvňovaní exogénnymi faktormi, ktoré pôsobia na rodinu a jej jednotlivých členov zvonku. Skúmaniu sfér práce a rodiny ako konfliktných sa venuje väčšia pozornosť už od 60. rokov 20. storočia. Známe sú v tejto oblasti práce Greenhousa, Beutella (Naser, 2012), uvádzajúce tri typy konfliktov práce a rodiny ako foriem medzirolového konfliktu: konflikt vyplývajúci z nedostatku času, z nadmerného napätia a zo správania. Smer konfliktu (buď ide o zasahovanie práce do rodiny alebo opačne) zohľadňuje Gutek (Naser, 2012). Komplexnosť a vzájomné prelínanie svetov práce a rodiny, tak ako ho pociťuje jednotlivec, popisujú Zedeck a Mosier pomocou piatich teórií (Repková, 2007, s. 42). V priebehu individuálneho života aj rodinného cyklu sa vzťah týchto dvoch sfér mení a má rozdielnu dynamiku. Repková však vzápätí poznamenáva, že odborná aj laická verejnosť najčastejšie hovorí o týchto dvoch sférach aj konfliktných, protichodných, vzájomne takmer nezlučiteľných (v duchu teórie konfliktu, založenej na premise, že človek nemôže úspešne fungovať súčasne v oboch sférach, a že v snahe uspieť v jednej zo sfér môže človek prichádzať o šance, resp. naraziť na prekážky pre uspenie aj v druhej sfére).

Do tejto skupiny teórií venovanej problematike prelínania svetov práce a rodiny by som zaradila aj vysvetľovanie správania rodičov pomocou teórie hier. Teória hier vysvetľuje správanie v rámci rodiny ako kooperatívnu hru dvoch osôb, v ktorej má každý svoju pozíciu určenú užitočnosťou, ktorú by dosiahol v prípade odchodu z manželstva (Čaplánová, 1999, s. 32). Táto pozícia určuje možné spôsoby riešenia problémov v rámci manželstva.

Istú komplexnosť náhľadu na problematiku, t. j. na rozdiel od vyššie uvedených teórií, ktoré vysvetľujú správanie rodičov ovplyvnené jedným faktorom, resp. jednou skupinou, pričom ide o endogénne faktory, existujúce vo vnútri rodiny, prinášajú nasledujúce dva modely. Prvým je model sociálnej kvality (Valentová, 2004, s. 7, 8). Zahŕňa mikro-rovinu pohľadu na problematiku (pohľad jednotlivca či rodiny) i makro-rovinu (fungovanie systému, nielen sociálneho, ale ekonomického a spoločenského vôbec). Model obe tieto sféry rozdeľuje na sféru formálnych (systémových) vzťahov a neformálnych (privátnych vzťahov), na základe čoho rozdeľuje prostredie/priestor, v ktorom jednotlivec či rodina ako sociálna jednotka fungujú. Do formálnej makrosféry patria sociálno-ekonomické opatrenia garantované systémom. Ide o sumu zdrojov, práv, opatrení (nástrojov), ktoré štát či formalizovaný trh práce poskytuje (deklaruje) pre „realizáciu kvalitného sociálneho života“. Dimenzia sociálnej inklúzie zahŕňa formálne vzťahy na mikroúrovni, čo sú možnosti faktickej dostupnosti týchto zdrojov pre jednotlivca, reálne možnosti využitia ponúkaných opatrení jednotlivcom. Garancia „zhora“ totiž nie je zárukou toho, že uvedené práva a možnosti možno aj fakticky realizovať. Empowerment je sférou individuálnych zdrojov a možností, ktorými jednotlivec disponuje a bez ktorých nemôže participovať úspešne na živote spoločnosti. Posledným komponentom konceptu sociálnej kvality je sféra sociálnej kohézie, čo je fungujúci systém neformálnych vzťahov tak na úrovni rodiny, ako aj komunity/občianskej spoločnosti (ide

---

² Predstavy o tom, aké usporiadanie rodičovských rol a pracovného zaťaženia rodičov je pre dieťa v určitom veku ideálne, sú nazývané ako tzv. ideológie materstva (Křížková, Maříková, Hašková, Bierzová, 2006, s. 36).

o sociálny kapitál na mezoúrovni), vrátane vzťahov vzájomného prepájania a fungovania všetkých týchto čiastkových „mezocelkov“ v rámci komunity ako celku.

Druhým je Bornfenbrennerovej model ekologickej teórie³ (Fedáková, 2011, s. 12), vysvetľujúci vývin jednotlivca (nadobúdanie vedomostí a kompetencií) prostredníctvom rol, noriem, štruktúry a pravidiel, ktoré sú určované spoločnosťou. Vysvetľuje tiež spoločenskú zmenu v čase prostredníctvom kumulatívneho efektu individuálnych rozhodnutí. V centre modelu stojí jednotlivec. Je ovplyvňovaný interakciami v rámci prekrývajúcich sa systémov (mikrosystém, mezosystém, exosystém, makrosystém a chronosystém) i interakciami medzi systémami navzájom. Tento model hodnotia Voydanoff (2002), Hill (2005), Grzywacz a Marks (1999) za prínosný pre výskum problematiky prepojenia sfér práce a rodiny z dôvodu, že rozhodnutie vysvetľuje ako výslednicu charakteristík procesu, jednotlivca, kontextu a času (Fedáková, 2011, s. 12).

Šanderová, Šmídová (2009, s. 106, 107) približujú praktický pohľad na stratégie prežívania/spájania pracovných a rodinných rol rodičov (pracovného a rodinného života) najmä z hľadiska ich aktivizácie, resp. pasivity pri požadovaní a uplatňovaní svojich rodičovských práv (v tomto prípade hovoria autorky o stratégiách rodičov vo vzťahu k zamestnávateľom a ku kolegom). Prvou stratégiou je aktivizácia v zmysle nielen využívania svojich práv, ale aj aktívneho požadovania a presadzovania práv a využívania existujúcich, resp. potenciálnych možností. Druhou extrémnou možnosťou je tzv. stratégia „skrytého rodičovstva“, čo je zatajovanie úmyslu mať deti, utajovanie tehotenstva, neskôr ide o snahu rodičov maximálne sa prispôbiť tak, aby rodičovstvo „nenarušovalo“ režim zamestnania. V treťom prípade ide o tzv. „život na hrane“, resp. „život na doraz“ (Šanderová, Šmídová, 2009, s. 99 - 107) trvalo neudržateľný spôsob spájania rodinných a pracovných povinností, ktorý funguje len za danej situácie (za daného/nemenného stavu v pracovnom, v rodinnom živote, resp. v oboch z nich). V prípade výskytu nejakej udalosti, resp. v prípade zmeny situácie v práci či v rodine (ochorenie dieťaťa, „nával“ pracovných povinností, opatrovateľka nemôže prísť k dieťaťu, v daný deň nefunguje materská škôlka/jasle, potrebujete odísť na pár dní na pracovnú cestu a pod.), nie je možné doterajším spôsobom naďalej kombinovať výkon pracovných a rodinných povinností.

Rôznorodosť individuálnych životných stratégií je prirodzená. Štát a spoločnosť by však mali vytvárať podmienky preto, aby boli všetky bez rozdielu možné/realizovateľné, aby rodičia neboli znevýhodnení bez ohľadu na to, akú stratégiu sa rozhodnú, aby prežívanie tohto obdobia života bolo v súlade s ich predstavami, nie „diktované/deformované zvonka“. Podľa Sirovátka a Bartákovéj (2008, s. 4) by mali byť pre spoločnosť starostlivosť o deti aj pracovná kariéra „rovnako cenenými statkami“, ktorých dosiahnutie v súlade s preferenciami rodín je nielen v záujme týchto rodín, ale aj v záujme celospoločenskom (v záujme ochrany rodín pred tradičnými i novými sociálnymi rizikami a súčasne v záujme udržanosti demografického vývoja, ekonomického vývoja a vyrovnanosti verejných rozpočtov).

---

³ Teória ekologickej teórie vysvetľuje rodinu a prácu ako mikrosystémy pozostávajúce zo sietí osobných vzťahov (Fedáková, 2011, s. 11, 12).

2 REALITA STRATÉGIÍ RODIČOV PRI ZOSÚLAĐOVANÍ PRACOVNÉHO A RODINNÉHO ŽIVOTA V ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH PODMIENKACH

Na problematiku stratégií rodičov maloletých detí v oblasti zosúlad'ovania pracovného a rodinného života existuje široké spektrum pohľadov. Naším zámerom je najmä mikrosociálny pohľad na problematiku preferencií a reálne uskutočňovaných stratégií, ktoré sú výsledkom individuálnych preferencií a rozhodnutí prijímaných na úrovni rodiny ako celku, ktoré sú však prijímané v určitom čase a priestore, v určitom inštitucionálnom, štruktúrnom aj kultúrnom kontexte. Striktné oddelenie od ostatných aspektov skúmania problematiky však nie je možné, ani účelné. Preferované postoje a správanie a následne skutočná rodová deľba rol vo sfére neplatennej práce v domácnosti a starostlivosti o deti na jednej strane a platenej práce v zamestnaní na strane druhej, sú výsledkom aj inštitucionálneho nastavenia a štruktúrnych vplyvov (legislatíva a faktické fungovanie sociálneho systému, ale aj trhu práce a participácia oboch pohlaví, osobitne žien, na ňom, systém formálnej a neformálnej starostlivosti o deti a pod.). Tieto systémy a vplyvy, ktoré z nich prichádzajú sú vzájomne prepojené, pôsobia kumulatívne a je veľmi ťažké v tejto spleti odhaliť skutočné preferencie od pragmatických riešení ovplyvňovaných zvonka. Takéto zistenie a oddelenie je však potrebné pre kreovanie takých nástrojov rodinnej politiky, ktoré budú rodinné preferencie a hodnoty podporovať, nie potláčať a deformovať. V súvislosti s problematikou harmonizácie pracovného a rodinného života sa hovorí o opatreniach sociálnej politiky, o systéme inštitúcií predškolskej starostlivosti o deti, menej už o opatreniach flexibilizácie dĺžky a organizácie pracovnej doby či foriem zamestnávania. Podľa môjho názoru sa však málo vie o skutočných preferenciách rodičov a ich požiadavkách s tým súvisiacich. Jedine poznaním a rešpektovaním týchto preferencií a potrieb možno vytvoriť inštitucionálne prostredie, ktoré nebude deformovať či potláčať tieto preferencie, ale ich bude podporovať.

V neposlednom rade k súčasnému správaniu rodičov a k ich preferenciám medzi prácou a rodinou prispieva aj celkové ponímanie problematiky verejnosťou, a síce ponímanie problematiky ako rýdzo súkromnej⁴. Málo sa hovorí o jej celospoločenskom význame, osobitne o jej ďalekosiahlych ekonomických či demografických dosahoch. Rodičovstvo je na Slovensku ponímané častokrát ako handicap (napríklad v prípade uchádzania sa o prácu), než ako sociálna rola hodná uznania a podpory. Rovnako významným aktérom v procese podpory sú však nielen zamestnávateľia, ale aj obce/mestá, a samozrejme štát. Zatiaľ sú v dnešnej slovenskej spoločnosti viditeľnejšie a známejšie skôr iniciatívy občianskeho sektora či svojpomocné aktivity rodičov.

Keď hovoríme o čase rodičov venovanom starostlivosti o deti a rodovej deľbe rol v tejto oblasti, nemôžeme opomenúť ani ďalšie dve súvisiace sféry, a to sféru participácie rodičov – osobitne matky – na trhu práce a sféru starostlivosti o domácnosť a rodovej deľbe tejto práce, pričom sa zameriavame na realitu v slovenských a v českých domácnostiach.

---

⁴ Toto tvrdenie možno doložiť odpoveďami respondentov v rámci výskumu „Rodina, zamestnaní, vzdelání“ (bližšie pozri Höhne, Kuchařová, 2010, s. 72). V otázkach foriem podpory, ktoré by respondentom uľahčovali zosúladenie práce a rodiny, získalo prvenstvo „porozumenie a spolupráca partnera/otca dieťaťa“. Túto formu podpory preferuje ako prvoradú takmer polovica respondentov (v prípade jednorodičovským rodin nasledovalo „porozumenie zo strany zamestnávateľa“). Z týchto odpovedí vyplýva, že rodičia chápu problém sklbenia pracovných a rodičovských povinností ako problém, ktorý spadá do súkromnej sféry, nie ako problém, ktorý vyžaduje celospoločenskú pozornosť a podporu. Týmto ponímaním problematiky ako „súkromnej“ možno vysvetliť aj nízku mieru aktivizácie rodičov pri požadovaní a presadzovaní svojich práv, či už na úrovni miestnej/lokálnej/komunálnej, alebo vo vzťahu zamestnávateľsko - zamestnaneckom.

Pri rozhodovaní rodičov zohrávajú okrem individuálnych hodnotových orientácií a postojov oboch partnerov (názory na starostlivosť o dieťa zo strany jednotlivcov - matky, otca) aj spôsoby riešenia názorových rozporov na úrovni rodiny. Druhú skupinu vplyvu predstavujú faktory vonkajšieho prostredia – či už inštitucionálne alebo štrukturálne. Ide o nastavenie legislatívnych rámcov na jednej strane a ich praktická aplikácia na strane druhej. Rozhodovanie rodičov je ovplyvňované nastavením sociálneho systému a jeho podpory rodičom a rodinám (finančná podpora rodičov počas rodičovskej a materskej dovolenky, dĺžka rodičovskej dovolenky a možnosti participácie oboch rodičov na nej, dostupnosť - priestorová, finančná i kapacitná - zariadení starostlivosti o deti v predškolskom veku a ich kvalita). V spojitosti so sférou pracovného života môžeme identifikovať nasledovnú skupinu faktorov: ochrana práv rodičov v zamestnaní, vytváranie vhodných pracovných podmienok (dĺžka a organizácia pracovného času, miesto výkonu práce, formy pracovnoprávneho usporiadania), podpora rodičov na materskej a rodičovskej dovolenke zo strany zamestnávateľa a pomoc zamestnávateľa pri návrate na trh práce po ich skončení. Rozhodovanie rodičov však ovplyvňujú aj ďalšie charakteristiky fungovania trhu práce, ktoré sa rodičov dotýkajú nepriamo – ide o diskrimináciu ženskej pracovnej sily, rodovú segregáciu povolání, rodovo nerovné odmeňovanie. Neplatená práca v domácnosti, jej deľba aj ocenenie, je ďalšou zo sfér, ktoré pri rozhodovaní rodičov medzi prácou a rodinou zohrávajú úlohu. Neplatená práca v domácnostiach (nielen starostlivosti o deti) má okrem nevyčísliteľnej nepeňažnej aj peňažné hodnotenie – obvykle sa oceňuje nákladmi obetovaných príležitostí alebo cenou porovnateľných tovarov a služieb na trhu, za ktoré by domácnosti museli nakupovať v prípade, že by si nezabezpečili tovary a služby vo vlastnej réžii. V neposlednom rade sú faktorom vplývajúcich na voľbu životných stratégií domácností služby na komunálnej úrovni (vybavenosť sociálnou infraštruktúrou), dostupnosť (finančná, priestorová i kapacitná) služieb všeobecne – verejných i komerčných (vrátane služieb starostlivosti o staršie a závislé osoby). Medzi iniciatívy na podporu rodín na lokálnej úrovni by som zaradila aj iniciatívy občianskeho sektora a participáciu rodín v týchto štruktúrach.

Svobodová, Šťastná (2010, s. 6) hovoria o vzájomnom prepojení a pôsobení inštitucionálneho zázemia a normatívnych a hodnotových systémov vo sfére harmonizácie pracovného a rodinného života, pričom hovoria o tejto následnosti: inštitucionálne podmienky formujú normy aj spoločenskú mienku. Politiky a prax sú ovplyvňované normatívnymi a hodnotovými systémami a rešpektovaním volieb v súkromnej sfére. Veľmi jasným dôkazom vplyvu sociálnych inštitúcií na individuálne preferencie je voľba medzi starostlivosťou o deti zo strany matky vs. inštitucionálnou starostlivosťou (napriek deklarovanej rovnosti a nediskriminácii vo všeobecnej rovine). Menšiu mieru tohto vplyvu v prípade starostlivosti otcov o deti možno však vysvetliť tradičnými postojmi k rodovým deľbám rol v rodine, ktoré teda vplývajú na správanie rodičov viac ako inštitucionálne „nastavenie“.

Politiky aj nástroje na podporu rodiny na všetkých úrovniach, od štátnej po lokálnu, by mali byť konštruované tak, aby vytvárali pre zamestnaných rodičov maloletých detí, resp. rodičov usilujúcich sa opätovne vrátiť po období venovanom starostlivosti o deti na trh práce, podmienky podporujúce realizáciu ich vlastných individuálnych a rodinných stratégií tak vo sfére pracovného, ako aj rodinného a osobného života, a to bez toho, aby boli tieto životné stratégie iba východiskom z núdze, či aby boli tieto rozhodnutia „prispôsobené/nastavené/„deformované“ pod vplyvom existujúceho nielen sociálneho systému ale vôbec inštitucionálneho usporiadania komplexne (inštitucionálne usporiadanie trhu práce, verejné služby, komerčné služby, hodnotové orientácie spoločnosti a pod.).

Otázka harmonizácie pracovného a rodinného života spolu s podporou plurality rodinných štruktúr a spolu s potrebou reagovať na špecifické potreby počas životného a rodinného cyklu patria medzi priority európskej politiky v oblasti zamestnanosti, demografickej politiky či rodinnej politiky. Presadzovanie modelu dvojpríjmovej rodiny je podľa Svobodovej a Šťastnej (2010, s. 2, primárny zdroj Kuchařová, 2006) v podmienkach 21. storočia efektívnejšie ako politika orientovaná na familizmus. V 90-tych rokoch totiž česká rodinná politika viedla k jeho podpore, spolu s posilňovaním tradične chápaných rodových rol. Európska rodinná politika stojí na princípoch: spoluzodpovednosť, vyváženosť a flexibilita, rodová rovnosť, otvorenosť prístupu k zmenám. Toto sú podľa mňa kľúčové princípy aj opatrení na podporu zosúladovania pracovného a rodinného života v rámci podpory rodičov a rodiny. Aj podľa Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (2003, s. 3) predstavujú opatrenia na podporu zosúladovania pracovného a rodinného života prostredníctvom toho, že zabezpečujú adekvátnosť zdrojov v rodine, že podporujú vývoj dieťaťa, že uľahčujú voľbu rodičov medzi prácou a starostlivosťou a že napomáhajú rodovej rovnosti príležitostí nielen na trhu práce, ale aj v súkromí, nástroj podporujúci realizáciu slobodného rozhodovania rodičov o optimálnej kombinácii práce a rodiny.

Preferencie rodičov sa menia v čase (menia sa aj medzi jednotlivými fázami životného cyklu rodiny, počas ktorého rodina vychováva malé deti⁵) ale aj v rôznych životných situáciách. Empirické výskumy potvrdili odlišné životné stratégie jednotlivých skupín slovenskej a českej populácie v oblasti zosúladovania pracovného a rodinného života aj v závislosti od vzdelania rodičov, v závislosti počtu detí v rodine (prípadne od počtu ďalších rodinných príslušníkov – starých/chorých – o ktorých sa rodina stará), ale aj od sociálno-ekonomickej situácie rodiny či od veľkosti sídla, v ktorom žije. Mierne sa tiež odlišujú preferencie jednorodičovských domácností. Na tomto mieste dokladujeme naše tvrdenia výsledkami reprezentatívneho výskumu Inštitútu pre výskum práce a rodiny pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR v roku 2005 v rodinách s deťmi v predškolskom veku (bližšie pozri Bodnárová a kol., 2010, s. 46). Výsledky výskumu potvrdili prevahu rodinných foriem starostlivosti o deti počas pracovných dní, konkrétne: 55% opýtaných uviedlo starostlivosť matky v domácnosti a pravidelnú starostlivosť starých rodičov o dieťa uviedlo 8,4% respondentov (príležitostnú 63,3%). Príležitostnú domácu starostlivosť otca uviedlo 53,5% respondentov (pravidelnú 11,3%). Predškolské zariadenia využíva pravidelne 50% domácností s deťmi vo veku do šiestich rokov. Voľbu formy starostlivosti o dieťa ďalej výskumníci sledovali aj podľa vzdelania rodičov, podľa veku detí či podľa veľkosti sídla (bližšie pozri Bodnárová a kol., 2010). Toto bolo niekoľko faktov o skutočných formách starostlivosti o deti. Predmetom výskumu však bola aj spokojnosť s uvedenými formami starostlivosti o dieťa, ktorú vyjadrila väčšina opýtaných (až 72,1%), t. j. uvedenú formu starostlivosti si rodičia zvolili, pretože ju považujú za výhodnú, nie z donútenia, resp. z dôvodu neexistencie inej voľby. 6,8% respondentov uviedlo, že uvedená forma starostlivosti im skôr nevyhovuje, ďalšia pätina respondentov vyjadrila „skôr spokojnosť“. Respondenti mali zodpovedať otázku o ideálnej forme starostlivosti po odhliadnutí napríklad od finančných či ďalších aspektov rozhodovania (možnosť zamestnať sa, dobre platené zamestnanie, potreba dvojitého príjmu pre rodinu). V odpovediach respondenti uviedli, že v prípade, ak by sa nemuseli rozhodovať podľa ďalších kritérií, preferovali by umiestnenie

---

⁵ V závislosti od veku dieťaťa je preferovaná v prvých dvoch rokoch života dieťaťa jednoznačnej starostlivosť matky. V neskoršom veku dieťaťa než sú štyri roky prevažuje preferencia inštitucionálnej starostlivosti. V období okolo tretieho až štvrtého roku veku dieťaťa bol napríklad podľa výsledkov výskumu Rodina, zaměstnání, vzdělání“ (bližšie pozri Höhne, Kuchařová, 2010, s. 73) podiel odpovedí v prospech rodičovskej/materskej starostlivosti a inštitucionálnej starostlivosti v priemere vyvážený.

dieťaťa v predškolskom zariadení, až za ním nasledovala starostlivosť matky či služby platenej opatrovateľky v domácnosti (bližšie pozri Bodnárová a kol., 2010, s. 49). Výsledky výskumu potvrdili záujem rodičov o inštitucionálne formy starostlivosti o deti, pre polovicu boli považované dokonca za ideálne formy starostlivosti (Bodnárová a kol., 2010, s. 52).

Respondentom boli v rámci tohto výskumu ďalej položené otázky o preferovaných formách podpory pre rodiny. Na prvých priečkach sa umiestnili dobre platená materská dovolenka či dobre platená a primerane dlhá rodičovská dovolenka. Dostupnosť, kvalita a finančná prijateľnosť materských škôl sa umiestnila v poradí na piatom mieste a za ňou požiadavka na pružný pracovný čas pre rodičov s deťmi a na možnosť skrátených pracovných úväzkov (podrobnejšie pozri Bodnárová a kol., 2010, s. 58). Rodičmi preferované formy opatrení sociálnej politiky na Slovensku a v Česku boli veľmi podobné, čo dokumentuje porovnanie vyššie uvedených výsledkov na Slovensku s výsledkami českých výskumov – výskumnej sondy „Rodina, zamestnání, vzdělání“ (bližšie pozri Höhne, Kuchařová, 2010, s. 91) či reprezentatívneho výskumu „Manželství, rodina, zamestnání“ (pozri bližšie Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 17 – 19). Názory na opatrenia sociálnej politiky, tak ako vyplynuli zo sondy „Rodina, zamestnání, vzdělání“ však potvrdzujú skôr orientáciu českých domácností na finančné kompenzácie za ušlý zárobok ženy v čase starostlivosti o deti a na kompenzácie nákladov na výchovu detí pred opatreniami podporujúcimi egalitársky model rodiny, čo korešponduje s trendom re-familizácie. Názory na podporné opatrenia pre rodiny sa líšili v závislosti od vzdelania a pohlavia rodičov, nie však príliš zásadne. Sirovátka a Bartáková (2008, s. 17 – 19).

Voľby rodičov medzi prácou a rodinou sa naprieč Európou líšia. Ich vzájomná porovnateľnosť je otázna, keďže sú uskutočňované v odlišných podmienkach. Hašková (2004, s. 159) hovorí o odlišnosti východoeurópskych národov oproti západu v otázkach rodovej del'by rol, a to v zmysle značného konzervativizmu⁶. Názorovo najbližšie sú nám v tomto smere severské krajiny Európy. Konzervatívne postoje v krajinách bývalého východoeurópskeho bloku sú podľa Haškovej (s. 161) výsledkom nielen dlhodobej podpory pracovnej participácie žien a s ňou súvisiacej „dvojitej záťaže žien“ počas socializmu, ale aj mediálnej a politickej genderovo konzervatívnej rétoriky v prvej polovici deväťdesiatych rokov (návrat žien do domácností v čase narastajúcej nezamestnanosti a primárna podpora zamestnanosti mužov ako živiteľov rodín). Podobný názor zastávajú Sirovátka a Bartáková (2008, s. 1, 2). Hovoria o dôraze „ponovembrovej“ politiky kladenom na prenesenie starostlivosti o deti do rodín bez toho, aby podporila rodovú rovnosť. Ide o tzv. politiku familizmu⁷, resp. re-familizmu či rodovo zaťaženého implicitného familializmu, ako ho nazýva Sirovátka. Tento postkomunistický model je charakterizovaný rozvinutou sieťou

⁶ O tradičnej predstave o del'be rodových rol v rodine vypovedajú odpovede respondentov vyššie uvedeného výskumu Inštitutu pre výskum práce a rodiny, keď najväčšie percento opytovaných bolo spokojných s existujúcim stavom, tak v prípade del'by prác starostlivosti o domácnosť, ako aj v prípade del'by starostlivosti o deti a výchovy detí (Bodnárová, 2008, s. 62 – 65). Pokiaľ ide o spokojnosť s del'bou práce v domácnostiach a pri starostlivosti o deti, k veľmi podobným výsledkom ako v Čechách sme dospeli aj na Slovensku.

⁷ Familizmus je podriadenie záujmov a potrieb jednotlivých členov a členiek rodiny rodine ako celku (Glosár rodovej terminológie. Dostupné na: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&ltr=f&vid=21>). Re-familizácia starostlivosti o deti sa objavuje od deväťdesiatych rokov aj v iných krajinách, vrátane škandinávskych. Tam je však v rozdiel od nás motivovaná nie snahou o riešenie problému nezamestnanosti, ale nástroj politiky podpory harmonizácie pracovného a rodinného života a politiky podpory rodovej rovnosti, vrátane práva a záväzkov otcov pri starostlivosti o deti (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 1). O prevládajúcej tradičnej rodovej del'be rol v rodinách hovoria rozdiely v odpovediach mužov a žien vo všetkých vyššie uvedených kategóriách respondentov, keď v každej kategórii väčšie percento žien ako mužov zvolilo odpoveď „chcú pracovať uvažene a mať dostatok času na rodinu“ a väčšie percento mužov ako žien volilo stratégiu „viac pracovať a zabezpečiť pre rodinu materiálny dostatok“ (Höhne, Kuchařová, 2010, s. 68).

inštitúcií starostlivosti o deti vo veku 3 až 6 rokov, s veľkým akcentom na dávky (vo veľkej miere testované) a s dlhou rodičovskou dovolenkou, pritom však vysokou zamestnanosťou žien. Bez ohľadu na toto dedičstvo však tento trend podporuje podľa Sirovátka a Bartákovvej (2008, s. 20) aj rodové usporiadanie našej dnešnej spoločnosti, ovplyvnené inštitucionálnymi a štrukturálnymi kontextmi (rozdiely v odmeňovaní mužov a žien, tradičná deľba práce v rodinách). V tomto kontexte sa zdá logická práve tradične orientovaná sociálna politika (založená na finančných kompenzáciách starostlivosti o deti). Toto je dôkaz inštitucionálneho zastávania sociálnych politík a praktík na trhu práce za všeobecnými preferenciami a hodnotovými orientáciami. Všeobecné hodnotové orientácie sú s týmto rodovým usporiadaním v rozpore. Svedčí o tom preferencia egalitárskeho modelu rodiny⁸, orientácia na všeobecné požiadavky rovnosti v oblasti zamestnania a voľného času, docenenie významu pracovnej kariéry žien či na význame naberajúci medzirolový konflikt medzi požiadavkami rodiny a zamestnania u žien a pod.

Opatrenia sociálnej či rodinnej politiky (finančné kompenzácie poskytované rodinám v súvislosti so starostlivosťou o deti uprednostňované pred podporou zapojenia žien na trhu podporujú modifikovaný model živateľa vyznačujúci sa dlhou dobou prerušenia pracovnej kariéry žien a následnou prácou na plný úväzok) upevňujú toto tradičné genderové usporiadanie na trhu práce aj v rodine, a naopak, preferencie a životné stratégie populácie tieto tradične orientované politiky implicitne predpokladajú (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 20). Cieľom rodinnej či sociálnej politiky by preto mala byť podpora opatrení zodpovedajúcich egalitárskemu modelu rodiny, t. j. dvoch pracujúcich rodičov rovnako si deliacich starostlivosť o deti a domácnosť.

Valentová (2004, s. 54, 55) tiež upozorňuje na sociálne politiky, ktoré sú voči rodinným potrebám poňaté príliš úzko – ako finančná kompenzácia priamych nákladov rodín na deti (či dokonca ako politiky na podporu fertility populácie), resp. ako redistribučný a kompenzačný nástroj vyrovnávajúci bezprostredné dopady transformácie na domácnosť. Vyzdvihuje škandinávsky model s otvoreným a flexibilným trhom práce a so štátom pripraveným pomôcť ženám externalizovať domáce povinnosti ako optimálny pre účely podpory individuálnych stratégií rodičov a rodín v oblasti zosúladovania pracovného a rodinného života.

Stotožňujem sa s názormi podľa ktorých je problematickým práve rozpor medzi normami genderovej rovnosti prevládajúcimi na trhu práce a v spoločnosti vôbec na jednej strane a medzi tradičnou deľbou práce na strane druhej (McDonald, Pfau-Effingerová, pozri v Sirovátka, 2008, s. 4). Pfau-Effingerová (Sirovátka, 2008, s. 5) hovorí o konflikte genderovej kultúry (hodnoty a normy týkajúce sa neplatenej práce, platnej práce, starostlivosti o deti a ich výchovy, závislosti a autonómie vo vzájomných vzťahoch) a gendrového usporiadania (to má štrukturálnu povahu, je tvorené inštitúciami ako sociálny štát, rodina, trh práce, neziskový sektor a štruktúrami vzťahov, ktoré sa v rámci nich a medzi nimi formujú – napr. rodová deľba práce a mocenské vzťahy). Rodové usporiadanie pritom podľa Pfau-Effingerovej vytvára celospoločenský rámec pre rozhodovanie jednotlivcov a rodiny. Medzi genderovou

---

⁸ Podľa výsledkov zisťovania „Manželství, práce a rodina“ realizovaného na reprezentatívnej vzorke v populácii 20 – 40-ročných v českej populácii je preferovaným „ideálnym modelom rodiny“ egalitársky model s oboma pracujúcimi partnermi, ktorí si delia rovným dielom starostlivosť o deti a domácnosť (43 % mužov a 52 % žien) a modifikovaný model živateľa a opatrovateľky s prerušovanou pracovnou kariérou žien a s následným zapojením žien do pracovného procesu na plný úväzok, kde žena má menej náročné zamestnanie a preberá väčšiu časť zodpovednosti za deti a domácnosť (44 % mužov a 36 % žien) (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 6). Egalitársky model rodiny má najmä medzi ženami rastúcu podporu. Ide teda o dvojpríjmový model, pričom v mnohých rodinách je nevyhnutnosťou, v iných však preferovanou a slobodnou voľbou, konštatujú aj Höhne, Kuchařová (2010, s. 65).

kultúrou a genderovým usporiadaním dochádza ku konfliktom. V prvom prípade, keď sa inštitúcie neprispôbujú premenám v preferenciách domácností, hovoríme o inštitucionálnom zaostávaní. Keď dynamika kultúrnych noriem zaostáva za dynamikou sociálnych štruktúr a inštitúcií, hovoríme o kultúrnom zaostávaní.

Spoločenský záujem o problematiku zosúlad'ovania, harmonizácie pracovného, rodinného a osobného života je podľa S. Porubánovej (2011, s. 5) akcentovaný zmenami na trhu práce, zmenami v demografickej situácii, otázkami zachovania sociálnej kohézie i zmenami v hodnotovo-normatívnom systéme mužov a žien. Málo sa podľa môjho názoru hovorí o týchto ďalekosiahlych tak individuálnych ako aj spoločenských nepriaznivých dôsledkoch existujúceho nepriaznivého vývoja v oblasti podpory zosúlad'ovania pracovného a rodinného života. Porubánová vymenúva problémy, ktoré sú v oblasti zosúlad'ovania pracovného a rodinného života typické pre Slovensko:

- chápanie problematiky ako individuálnej, osobnej záležitosti, prenechávanie stratégií zosúlad'ovania zamestnania a rodinných rol výlučne na jednotlivcov (v drvivej väčšine na ženy),
- časté a stereotypné chápanie rodinnej a materskej roly ako prekážky špičkového pracovného výkonu, zotrvačné vnímanie materstva a zamestnania ako „protikladov“,
- absencia aktuálnych, reprezentatívnych údajov o postojoch, preferenciách populácie napr. k uplatneniu a rozšíreniu flexibilných foriem organizácie práce, k potrebe služieb starostlivosti,
- nedostatok relevantných poznatkov o skutočnom stave v oblasti organizácie práce a pracovného času v SR a v ostatných krajinách EÚ.

Na Slovensku nesú podľa Porubánovej (2011, s. 6) hlavnú záťaž pri starostlivosti o závislých členov rodiny prevažne ženy, a to nielen v dôsledku pretrvávajúceho tradičného chápania deľby práce v rodine, ale aj v dôsledku obmedzeného prístupu k sociálnym službám, či obmedzeného prístupu na trh práce (a jeho regionálnych špecifik a regionálnej diferenciacie). Bariérou zosúlad'ovania pracovných a rodinných povinností mužov a žien je aj malý záujem sociálnych partnerov a miestnych samospráv, či ďalších aktérov (vlád, regionálnych samospráv, zamestnávateľov, mimovládnych organizácií). Porubánová konštatuje prekážky a stereotypy viditeľné tak vo verejnej, ako aj v súkromnej sfére.

Namiesto stereotypného vnímania a posudzovania zamestnancov plniacich aj rodičovskú rolu však chýbajú poznatky o skutočných postojoch, potrebách týchto zamestnancov, tak zo strany zamestnávateľov, ako aj zo strany sociálneho a vôbec spoločenského systému, či už na úrovni štátu, alebo na miestnej/lokálnej úrovni. Kvôli komplexnosti pohľadu na problematiku nám chýbajú poznatky o skutočných vzorcoch správania rodičov maloletých detí vo sfére starostlivosti o deti a vo sfére participácie na trhu práce, resp. menej často sa o nich hovorí. Je potrebné zaoberať sa aj tým, ako sa formuje správanie rodičov, čo ovplyvňuje vzorce správania súčasných rodičov/rodín, s cieľom vytvoriť pre zamestnaných rodičov maloletých detí, resp. rodičov usilujúcich sa opätovne vrátiť po období venovanom starostlivosti o deti na trh práce, podmienky, aby mohli realizovať svoje predstavy tak vo sfére pracovného, ako aj rodinného a osobného života, a to bez toho, aby boli tieto životné stratégie iba východiskom z núdze, či aby boli tieto rozhodnutia „prispôsobené/nastavené/ „deformované“ pod vplyvom existujúceho nielen sociálneho systému a vôbec inštitucionálneho usporiadania komplexne (trh práce, verejné služby, hodnotové orientácie spoločnosti).

Záver

Stratégie rodičov maloletých detí vo sfére pracovného a rodinného života a ich vzájomného prepájania je treba skúmať a chápať komplexne. Zahŕňajú najčastejšie paralelne prebiehajúce a vzájomne previazané voľby o miere a forme účasti partnerov na trhu práce, rozhodovanie o starostlivosti o deti, resp. o zabezpečení starostlivosti o deti mimo rodiny, zahŕňajú aj rozhodovanie o deľbe neplatennej práce v domácnosti medzi partnermi (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 4). V neposlednom rade netreba zabúdať na vplyv exogénnych vplyvov štrukturálneho, inštitucionálneho i kultúrneho charakteru na tieto stratégie. Pre každého človeka znamená rovnováha pracovného a rodinného života „správnu/optimálnu/individuálne preferovanú“ kombináciu rodinného, pracovného a ostatných sfér života človeka. „Rovnováha medzi prácou a osobným životom je dosiahnutá, keď individuálne práva na plnohodnotný mimopracovný i pracovný život sú akceptované a rešpektované ako norma, a to v záujme vzájomného prospechu jednotlivca, zamestnávateľa aj spoločnosti“ (Pisár, 2008, s. 18).

Teoretické práce i výsledky empirických výskumov obsahovo zameraných na uvedení problematiku (na Slovensku i v Čechách) potvrdili nesporný význam rodových aspektov problematiky, ako vysvetľujúcich vzorce správania populácie. Vzhľadom na tradicionalizmus Slovákov v rodových otázkach a pomalé⁹ zmeny týchto postojov budú aj do budúcnosti zohrávať rodové aspekty význam, a preto by mali byť zohľadňované aj pri prijímaní opatrení sociálnej, rodinnej politiky či politik na podporu harmonizácie pracovného a rodinného života rodičov maloletých detí. Na preferencie rodičov má nesporný vplyv inštitucionálne prostredie a štrukturálne vplyvy. Tretiu skupinu faktorov predstavujú hodnotové orientácie jednotlivcov ako také, ale aj individuálne osobnostné charakteristiky jednotlivcov, vrátane stratégií „vyjednávania“ o otázkach deľby rodových rol, deľby práce v rodine a mimo nej a starostlivosti o deti medzi partnermi v rámci rodiny. Ide o paralelné pôsobenie viacerých vplyvov, pričom smer tohto pôsobenia je buď vzájomný, alebo ide o jednosmerné pôsobenie (vzťah príčiny a dôsledku). Je veľmi ťažké rozlíšiť, do akej miery sú dnešné životné stratégie rodín s malými deťmi – osobitne pokiaľ ide o voľbu medzi prácou a rodinou, resp. skôr o optimálne prepojenie oboch týchto sfér - pragmatickým riešením ovplyvneným inštitucionálnym prostredím a štrukturálnymi faktormi, a do akej miery ide o skutočne slobodnú, ničím nezaťažujú, pre danú rodinu optimálnu voľbu.

Bodnárová a kol. (2010, s. 32) hovoria o dôležitosti podpory zosúladovania pracovného a rodinného života ako o integrálnej súčasť rodinných politik. Chýbajúce opatrenia a infraštruktúra tejto podpory podľa nich majú vplyv a aj v budúcnosti budú do značnej miery vplývať na správanie rodín v oblasti fertility. Vytváranie podmienok priaznivých pre kombináciu starostlivosti o deti a participácie na trhu práce má podľa Bodnárovej a kol. (2010, s. 60) pozitívne implikácie pre zamestnanosť žien, vrátane znižovania tzv. child penalty, čo sú straty spôsobené prerušením zamestnania kvôli starostlivosti o deti, pričom ide nielen o finančné straty, ale aj o znižovanie hodnoty ľudského kapitálu a nadobudnutých skúseností. Bodnárová a kol. uvádzajú aj implikácie tejto podpory na vyváženejšiu deľbu práce v domácnosti (vrátane zvyšovania vyjednávacieho potenciálu žien). V neposlednom

---

⁹ Podľa výsledkov výskumu v priebehu rokov 1991 až 2002 nedošlo v českej spoločnosti k jednoznačnej zmene postojov českej populácie v smere odklonu od vyššie uvedené konzervatívizmu v otázkach rodovej deľby rol (poklesla miera súhlasu s týmto genderovým usporiadaním, nenarástla však miera nesúhlasu, ale zvýšilo sa percento nerozhodnutých). Zmena postojov bola v tomto smere bola zaznamenaná vo väčšej miere u vzdelanejších ľudí, vo väčšej miere u žien než u mužov, a v kategórii žien vo väčšej miere u mladších ročníkov žien. V čom nastal zrejmy názorový posun je postoj k zamestnaným ženám ako matkám. Podľa odpovedí respondentov prevažuje presvedčenie o tom, že práca nie je pre ženu prekážkou pri plnení jej materskej roly (bližšie pozri, Hašková, 2004, s. 162).

rade hovoria o pozitívach inštitucionálnej starostlivosti o deti – najmä o socializácii detí a ich príprave na povinnú školskú dochádzku.

Aj Sirovátka a Bartáková (2008, s. 21) hovoria v prospech zmeny opatrení sociálnej politiky – od opatrení „konzervujúcich“ životné stratégie zodpovedajúce modifikovanému modelu živateľa a opatrovateľky smerom k podpore opatrení zodpovedajúcich egalitárskemu modelu rodiny (modelu dvoch zamestnaných a zároveň dvoch opatrovateľov). Táto orientácia sociálnej politiky by korešpondovala so všeobecnou hodnotovou orientáciou¹⁰ súčasnej slovenskej aj českej spoločnosti. Sirovátka a Bartáková považujú inštitucionálnu zmenu (osobitne opatrenia sociálnej či rodinnej politiky) za predpoklad pre žiaduci posun v rodovom usporiadaní spoločnosti. Sirovátka a Bartáková (2008, s. 23) zároveň hovoria o dosahu žiaducich zmien orientácie politik podpory rodiny nielen v individuálnej rovine (zvyšovanie kvality života rodiny a rodičov, uzavretie tzv. „child gap“, čo je rozdiel medzi skutočným počtom detí a počtom, ktoré rodičia túžia mať, ekonomické zabezpečenie rodiny a zmierňovanie rizika chudoby a sociálnej deprivácie rodín a ich členov, podpora občianskej a politickej participácie žien a ekonomickej nezávislosti žien), ale aj o dosahu v širších spoločenských súvislostiach (reprodukčné správanie a jeho ekonomické, fiškálne, sociálne ale aj mimoekonomické dôsledky). Uvedené opatrenia sú zároveň nástrojom riešenia súčasných problémov znižovania fertility pod úroveň jednoduchej reprodukcie spolu a v jeho dôsledku (spolu so zvyšovaním priemernej dĺžky života) zrýchlenia procesu starnutia spoločnosti, znižovania podielu ekonomicky aktívnej populácie a s tým súvisiacej neudržateľnosti verejných rozpočtov.

Svobodová a Šťastná (2010, s. 9) hovoria o nevyhnutnosti prioritne zamerať opatrenia politik na podporu rodiny na vytváranie rodinám priaznivých a dostatočne flexibilných pracovných podmienok na trhu práce a na dostatočnú ponuku, ale aj flexibilitu zariadení inštitucionálnej starostlivosti o deti. Upozorňujú na málo podporované či rodičmi málo preferované alternatívne formy starostlivosti, ako je opatrovanie súkromnou opatrovateľkou či vzájomná výpomoc rodičov. Do budúcnosti sa predpokladá – s súvislosťou s posunom v postojoch v rodových otázkach všeobecne aj vo sfére deľby práce v rodine – aj s nárastom plurality životných stratégií rodičov, pričom sa predpokladá, že ani v budúcnosti nepôjde o voľbu výlučne v prospech jednej zo sfér, ale o ich kombináciu. Zmena postojov a stratégií v budúcnosti bude najmä výsledkom makrospoločenských zmien (nielen ekonomických, ale aj kultúrnych a sociálnych) (Svobodová - Šťastná, 2010, s. 9). Aj preto má podpora zosúladovania týchto dvoch sfér života rodičov svoje opodstatnenie aj perspektívu.

Stotožňujem sa s vyššie uvedenými odporúčaniami odborníkov na problematiku v Čechách a na Slovensku, podľa ktorých musia byť politiky podpory rodičov maloletých detí (sociálne politiky, rodinné politiky či politiky trhu práce a ďalšie politiky na úrovni miestnej komunity či na úrovni zamestnávateľskej organizácie) a ich nástroje orientované na podporu tzv. egalitárskeho modelu rodiny, t. j. na podporu vyrovnejšej deľby práce medzi rodičmi v rámci rodiny i mimo nej a na podporu harmonizácie pracovného a rodinného života. Vychádzam pritom z existujúceho ekonomického i spoločenského vývoja a jeho budúceho smerovania. Zároveň vidím tento typ podpory rodičov ako optimálny pre žiaduce posuny postojov v rodových otázkach, a ako najflexibilnejší k slobode voľby a pluralite rodinných stratégií.

---

¹⁰ Rodové vzťahy v jednotlivých špecifických oblastiach sú totiž pod vplyvom inštitucionálnych a štrukturálnych faktorov.

Použitá literatúra

1. BABIES and BOSSES: Reconciling Work and Family Life. 2003. Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2003. 230 s. Dostupné na: http://www.vwl.tuwien.ac.at/hanappi/AgeSo/SecReps/Babies_and_Bosses_2003_2.pdf. [29. 09. 2012]
2. BODNÁROVÁ, B. 2008. Mladé rodiny: deti a zamestnanie. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2008. 71 s. Dostupné na: <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2008/Bodnarova/Mlade%20rodiny.pdf>. [30. 09. 2012]
3. BODNÁROVÁ, B. a kol. 2010. Východiská a výzvy pre vypracovanie štátnej rodinnej politiky. Záverečná výskumná správa. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2010. 149 s. Dostupné na: <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2009/Bodnarova/Bodnarova-spol.pdf>. [29. 09. 2012]
4. ČAPLÁNOVÁ, A. 1999. Ekonómia vzdelávania a tvorba ľudských zdrojov. Bratislava : Edícia Ekonómia, 1999. 131 s. ISBN 80-88715-22-9
5. FEDÁKOVÁ, D. 2011. Pracovné a rodinné prostredie zamestnaných. Prešov : Universum, 2011. 99 s. Dostupné na: <http://www.saske.sk/SVU/public/media/5827/2011%20-%20FEDAKOVA%20-%20Pracovne%20a%20rodinne%20prostredie.pdf>. ISBN 978-80-89046-70-6. [29. 09. 2012]
6. HAŠKOVÁ, H. 2004. Mění se názory na role mužů a žen v české společnosti na přelomu tisíciletí. In: In: Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história. Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici a Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004. 441 s. Dostupné na: <http://www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=438>. ISBN 80-8055-999-6. [29. 09. 2012]
7. CHALOUPKOVÁ, J. – ŠALAMOUNOVÁ, P. 2004. Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004. 60 s. Dostupné na: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/210_1chalou47%20pro%20tisk.pdf. ISBN 80-7330-062-1. [29. 09. 2012]

8. CHORVÁT, I. 2004. O prítomnosti matiek v zamestnaní a otcov v rodinách: realita a formalita? In: Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história. Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.). Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici a Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004. 441 s. Dostupné na:
www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=438. ISBN 80-8055-999-6. [20. 09. 2012]
9. KŘÍŽKOVÁ, A. – MAŘÍKOVÁ, H. – HAŠKOVÁ, H. – BIERZOVÁ, J. 2006. Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2006. 105 s. Dostupné na: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/251_SS_06_14.PDF. ISBN 80-7330-112-1. [20. 09. 2012]
10. HÖHNE, S. – KUCHAROVÁ, V. a kol. 2010. Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2010. 108 s. Dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf. ISBN 978-80-7416-059-2. [23. 09. 2012]
11. LEAHY, M. – DOUGHNEY, J. 2006. Women, Work and Preference Formation: A Critique of Catherine Hakim's Preference Theory. In: Journal of Business Systems, Governance and Ethics. Vol 1, Nr. 1. Dostupné na:
<http://www.jbsge.vu.edu.au/issues/vol1no1/leahy.pdf>. ISSN 1833-4318. [29. 09. 2012]
12. NASER, K. 2012. Konflikt práca – rodina. Pozitívne prežívanie a preferencia hodnotových typov. In: Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Ročník 15, číslo 1. Dostupné na: http://www.saske.sk/cas/public/media/5969/Naser_Konflikt%20praca-rodina,%20pozitivne%20prezivanie%20a%20preferencia%20hodnotovych%20typov.pdf. ISSN 1335-3608. [24. 09. 2012]
13. PISÁR, P. a kol. 2008. Rovnosť príležitostí na trhu práce. Banská Bystrica : Regionálne európske informačné centrum Banská Bystrica a Ústav vedy a výskumu UMB, 2008. 140 s. ISBN 978-80-8083-434-0. Dostupné na:
http://www.reic.sk/web_reic/images/enclosures/Rovnost%20prilezistosti.pdf. [29. 09. 2012]
14. PORUBĀNOVÁ, S. a kol. 2010. Osvedčené postupy v nediskriminácii, v presadzovaní rovnosti príležitostí a diverzity v pracovnoprávných vzťahoch. Bratislava : Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, 2010. 88 s. Dostupné na:

- http://www.snslp.sk/files/FINAL_STUDIE_-_IVPR.pdf. ISBN 978-880-89016-50-1. [4. 10. 2012]
15. PORUBÄNOVÁ, S. 2011. Problémy a výzvy zosúlad'ovania pracovného, rodinného a súkromného života v Slovenskej republike. In: Komparatívni analýza situace v oblasti slad'ování rodinného a pracovního života. Minianalýzy situace v oblasti harmonizace práce a rodiny ve čtyřech partnerských zemích. Praha : Gender Studies, o.p.s., 2011. Dostupné na: http://www.genderstudies.cz/download/Komparativni_analyza.pdf. [4. 10. 2012]
16. REPKOVÁ, K. 2007. Rodinná starostlivosť na Slovensku ako verejný záujem. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2007. 98 s. ISBN 978-80-7138-123-5
17. SIROVÁTKA, T. – BARTÁKOVÁ, H. 2008. Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky. In: Sirovátka, T. – Hora, O. eds. Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti. Brno, 2008. 22 s. Dostupné na: <http://samba.fsv.cuni.cz/~kotrusov/Socialni%20politika%20jako%20spol.praxe/Seminar/Seminar%204/Text%201%20Sirovatka,%20Bartakova%20Harmonizace%20rodiny%20a%20zamestnani%20v%20CR.pdf>. ISBN 978-80-7326-140-5. [29. 09. 2012]
18. SVOBODOVÁ, K. – ŠŤASTNÁ, A. 2010. Rozdělení genderových rolí mezi rodiči malých dětí v České republice a na Slovensku. In: Fórum sociální politiky. Odborný recenzovaný časopis, č. 4/2010. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2010. Dostupné na: http://www.vupsv.cz/sites/File/forum_socialni_politiky/Casopis_FSP_4_2010.pdf. ISSN 1803-7488. [29. 09. 2012]
19. ŠANDEROVÁ, J. – ŠMÍDOVÁ, O. a kol. 2009. Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2009. 269 s. ISBN 978-80-7419-015-5
20. VALENTOVÁ, M. 2004. Rovnováha mezi rodinným životem a pracovní kariérou v kontextu ženské zaměstnanosti. Mezinárodní srovnávací studie. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno, 2004. 32 s. Dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_152.pdf. [30. 09. 2012]

21. VOHLÍDALOVÁ, M. 2006. Pozice na pracovním trhu jako odraz individuální svobodné volby. In: Gender, Rovné příležitosti, Výzkum. Ročník 7, č. 2/2006. s. 75 – 78.

22. Dostupné na:

http://www.genderonline.cz/uploads/f038cc3b4788bdb05f6208f5d776cf6022c48f4f_pozice-na-pracovnim-trhu.pdf. ISSN 1213-0028. [29. 09. 2012]

Príspevok je jedným z čiastkových výstupov projektu Vedeckej grantovej agentúry MŠVV a Š SR 1/0991/12 Determinanty využívania flexibilizácie práce v SR z pohľadu rodiny a ich implementácia do sociálneho systému.

Kontaktné údaje

Erika Ľapiňová, Ing. PhD.
Inštitút ekonomických vied Ekonomickej fakulty
Univerzity Mateja Bela
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
E-mail: erika.lapinova@umb.sk